

Prekariatas: vienos klasės požymių visuma ar visus persmelkianti patirtis?

IEVA DRYŽAITĖ

Vytauto Didžiojo universitetas

Santrauka: *Prekariatas yra daugialypis, nepaliaujamai kintantis fenomenas, todėl jį konceptualizuoti ir tyrinėti empiriškai ypač sudėtinga. Remiantis įvairiomis teorinėmis perspektyvomis šiame straipsnyje analizuojama prekariato samprata. Straipsnis susideda iš prielaidų, sąlygojusių prekariato atsiradimą, apžvalgos, prekariato koncepto konstravimo analizės, prekariato sampratos kritikos ir galimybių panaudoti šią sąvoką kaip analitinį įrankį tiriant moderniąją visuomenę ir kintamą individų sąryšį su darbu aprašymo. Autorė teigia, kad šiuolaikinėje visuomenėje ekonominis aktyvumas yra viena iš svarbiausių individų veiklų, padedanti suderinti asmeninius, profesinius, socialinius, psichologinius interesus ir bent iš dalies įprasminti kasdienybę. Tačiau darbas asmeniui laikytinas kertine veikla, nuo kurios daugiausia priklauso kitos gyvenimo sritys. Tačiau gilinantis į kintamas darbo sąlygas, labiausiai pasireiškiančias lankščiais, mažiau formalizuotais darbo santykiais ir atitinkamai dėl to mažėjančiomis darbo jėgos galimybėmis gauti socialines garantijas, straipsnyje išryškintas kintamas individo ryšys su pasirinktu darbu. Straipsnyje keliamas esminis klausimas: ar modernioje visuomenėje galima kalbėti apie naująją klasę – prekariatą, ir išskirti šiai žmonių grupei būdingą požymių visumą, ar vis dėlto reikėtų diskutuoti prekaritetą, būsenas ir patirtį, persmelkiančią visą moderniąją visuomenę?*

Reikšminiai žodžiai: *prekariatas, prekaritetas, socialinė klasė, statusas, tapatybė, moderni visuomenė, neoliberalizmas, kapitalizmas, socialinis nesaugumas, nestabilumas.*

Įvadas

Politinėje ir viešojoje erdvėje didžiausias dėmesys skiriamas materialinio skurdo priežasčių ir sąlygų analizei siekiant suvokti ir apibrėžti skurdą bei socialinę atskirtį. Vis dėlto tuo atveju skurdas ir jo samprata savotiškai su-niveliuojami orientuojantis į ekonomines jo kilmės priežastis ir nepastebint kitokių apraiškų, kurias gali sąlygoti ne tik materialinės sąlygos, bet ir tokios dimensijos kaip gyvenimo galimybės, galios svertai, statusas, disponuojamas kapitalas, gebėjimai, kultūrinis kontekstas ir pan. Socialinės atskirties analizėse skurdas, kuris nagrinėjamas tokių problemų kaip ilgalaikis nedarbas,

nesaugumas, socialinė poliarizacija ir dezintegracija kontekste, pradėtas vadinti „naujuoju skurdu“ (Tereškinas, Bučaitė-Vilkė, 2015). Neabejotina, kad visos skurdo dimensijos tarpusavyje siejasi ir formuoja vis kitokias jo raiškas, tačiau skirtingi skurdo šaltiniai gali sąlygoti įvairias individų gyveno patirtis, dėl to svarbu kalbėti ne tik apie materialinį skurdą, kuris daugiausia apibrėžia vargingiausius (pajamų ir turto prasme) visuomenės sluoksnius, bet ir apie kitokių rūšių skurdo kilmę, siekiant suprasti, kaip ši skurdo forma vienaip arba kitaip paliečia ir vidutines arba didesnes pajamas turinčius gyventojus ir atitinkamai formuoja jų santykį su gyvenamuoju laiku, informacija, visuomene, galimybėmis, ateities perspektyvomis ir kokias kasdienio gyvenimo prasmes leidžia konstruoti.

Manant, kad moderniosios ekonomikos sąlygomis ekonominis aktyvumas padeda individui suderinti asmeninius, profesinius, socialinius, psichologinius interesus ir bent iš dalies įprasminti kasdienybę, darbas jį atliekančiam asmeniui tampa kertine veikla, nuo kurios priklauso kitos gyvenimo sritys. Tačiau analizuojant kintamas darbo sąlygas, labiausiai pasireiškiančias lanksčiais, mažiau formalizuotais darbo santykiais ir atitinkamai dėl to mažėjančiomis darbo jėgos galimybėmis gauti socialines garantijas, įmanoma pastebėti kintantį individo santykį su jo darbu. Lietuvoje ganėtinai ribotai tyrinėjama ši „naujoji“ dirbančiųjų patirtis, kylanti dėl nesaugių ir pernelyg lanksčių darbo santykių, kurie neretai atriboja individus nuo socialinių garantijų, ilgalaikės arba stabilios socialinės integracijos ir profesinio tęstinumo, kaip dalinės arba visuminės savo tapatybės patvirtinimo, galimybių. Kalbėdamas apie pasikeitusią darbinės veiklos reikšmę ir socialinę atskirtį modernioje visuomenėje Yockas Youngas „išskiria darbo neturinčiuosius ir dirbančius žemesnės socialinės klasės atstovus, kuriuos vadina „persidirbusiais“ dėl išskirtinai ilgų darbo valandų ir riboto laisvalaikio. Abi šios grupės priskiriamos socialinės atskirties rizikos grupėms dėl menkų galimybių dalyvauti kasdieniame ir viešajame gyvenime ir palaikyti aktyvią socialinę komunikaciją“ (Young, 2007, cit. iš Tereškinas, Bučaitė-Vilkė, 2015, 125).

Šiame straipsnyje bus analizuojama prekariato samprata, apibrėžianti daugiau ar mažiau į darbo rinką įsitraukusius asmenis, tačiau dėl darbinės veiklos pobūdžio, intensyvumo ir socialinio saugumo stokos patiriančius įvairias socialinės deprivacijos formas, pasireiškiančias labai ribotomis asmeninės ir profesinės socializacijos galimybėmis, integracijos, saugumo ir stabilumo garantijų stoka, laisvalaikio suvaržymu ar jo netekimu, asmeninių ryšių iširimu. Bendrąja prasme bus siekiama atsakyti į klausimą, ar galima modernioje visuomenėje kalbėti apie naująją klasę – prekariatą, ar vis dėlto reikėtų rinktis Zygmunto Baumano siūlomą „beklasių“ grupę,

kuriai būdingas prekaritetas¹ kaip kasdienį individų gyvenimą konstruojanti patirtis?

Mūsų tikslas – remiantis įvairiomis teorinėmis perspektyvomis pagnagrinėti ir aprašyti prekariato sampratą. Straipsnis susideda iš keturių skyrių: pirmajame – „Prekariato atsiradimo prielaidos: nuo vidurinėsios klasės link prekariato?“, – analizuojama vidurinėsios klasės nykimo tendencija ir svarstoma, kokius pokyčius visuomenėje ji sąlygoja ir kokios priežastys nulemia kintamą klasinę visuomenės santvarką. Daroma prielaida, kad prekariatas, kaip nauja visuomenės klasė, sparčiai plečiasi vidurinėsios ir žemesniųjų klasių sąskaita, o tai smarkiai keičia modernios visuomenės sandarą. Antrajame skyriuje „Prekariatas“ aptariama prekariato samprata ir nagrinėjama, kokios ypatybės leidžia ją apibūdinti. Daugiausia remtasi Guy Standingo koncepcija, bet, šalia šio autoriaus prekariato koncepto, siekiama analizuoti ir kitų autorių (Bennett et al., 2009; Casas-Cortes, 2014; Hewison, Kalleberg, 2013; Munk, 2013; Bommes, Geddes, 2000; Butler, 2009 ir 2011; Tsianos, Papadopoulos, 2006 ir kt.) požiūrius, kurie labiausiai atskleidžia ketvirtajame straipsnio „Prekariato kritika ir galimybės“ skyriuje. Trečiajame skyriuje „Prekariatas kaip modernybės produktas“ stengiamasi į prekariatą pažvelgti kaip į modernios visuomenės sumažintą repliką – šia prasme prekariatas gali būti įvardijamas ir kaip modernios visuomenės pasekmė ir kaip jos gyvavimo sąlyga, jis gali persisunkti moderniai visuomenei būdingais bruožais, įkūnydamas ją pačią.

Prekariato atsiradimo prielaidos: nuo vidurinėsios klasės link prekariato?

XXI a. darbas darosi problemiškas dėl daugelio priežasčių: pirmiausia, kad keletą dešimtmečių informacinės ir kompiuterinės technologijos buvo naudojamos produktyvumui didinti, o tai neišvengiamai lėmė žmonių atleidimus iš darbo, nes sistema galėjo funkcionuoti su mažesniais žmogiškaisiais

1 „Vieni tyrėjai laiko prekaritetą politinėmis sąlygomis, kuriomis gyvendamos kai kurios asmenų grupės kenčia dėl socialinių ir ekonominių paramos tinklų trūkumo ir tampa smurto, traumų ir net mirties taikiniu (Butler, 2009, 25–26). Kiti mokslininkai mano, kad prekaritetas veikia yra „beveik egzistencinė pažeidžiamumo būklė“ (Tsianos, Papadopoulos, 2006), kurią jaučia kiekvienas dalyvaujantis neoliberalioje darbo rinkoje“ (cit. iš Tereškinas, Bučaitė-Vilkė, 2015, 30). Prekaritetu galima laikyti ir tam tikrų (pvz., vadovaujantis G. Standingo teorija, tai gali būti pyktis, anomija, susvetimėjimas, nerimas, empatiškumo, pasitikėjimo stoka) požymių visumą. Galima daryti prielaidą, kad šie požymiai yra būdingi beveik visiems individams, bet ypač didelė jų koncentracija jau byloja apie priklausymą prekariatui.

ištekliais. Technologijos supaprastina procesus, sumažina darbo sąnaudas ir padeda sukurti pigesnes prekes, todėl nemažą dalį žmonių tiesiog išmeta iš darbo rinkos. Vis dėlto, nepaisant pažangių technologijų, dirbantys individai triūsia ilgas darbo valandas ir nebūtinai geresnėmis sąlygomis. Antra vertus, pakitus darbiniams žmonių santykiams nemaža dalis individų susiduria su tapatybės problema – ganėtinai įprasta, kad savivoką žmogus paprastai formuoja pasirinkdamas darbą arba profesiją, tačiau dabartinėje visuomenėje egzistuoja nemažai individų, kurie stabiliai nesusieti su darbo rinka arba neturi jokių vertybinių interesų joje, tad jiems labai sudėtinga save konstruoti remiantis konkrečiu ir pastoviu profesiniu pagrindu. Trečia, darbas ne visada suvokiamas kaip saugumo garantija nuo skurdo ir išstūmimo iš socialinio gyvenimo. Mažos dirbančių² asmenų pajamos šiandienos pasaulyje yra dar vienas pavojus, kuriantis nesaugumą, nestabilumą ir nuolatinę krizę, nes ne tik nepadedą užtikrinti pragyvenimo, bet ir didina žmonių fizinį nuovargį bei socialinę atskirtį. Ketvirta, spartėjantis vartojimas taip pat „neįstengia“ padaryti visuomenės laimingesnės, nes, norint palaikyti turimą gyvenimo kokybę ir atitinkamą vartojimo lygį, reikia dirbti vis daugiau darbo valandų. Vartotojiškumas taip pat kelia pavojų visuomenės stabilumui ir ypač viduriniajai klasei, nes jos gyvavimas vis dažniau tampa savitiksliu – skatinti vartojimą ir neleisti šiam procesui slopti. Kalbant apie viešąjį gerį galiausiai matyti, kad valstybinės reikšmės struktūros per pastaruosius 30 metų darėsi vis mažiau reikšmingos, o tai stipriai ardo saugumo garantijas. Korporacijos ėmė valdyti vandens, valstybinių infrastruktūrų, komunikacijos, energijos, išsilavinimo ir kitas esmiškai svarbias socialines sritis, kurios paliečia kiekvieną visuomenės narį (Alonso, 2016). Po Antrojo pasaulinio karo neoliberalistinės idėjos taip pat pamažu perėjo į viešojo gėrio paskirstymo ir planavimo politiką, nes buvo manoma, kad, taupant mokesčių sąskaita, išloš visi. Tačiau efektas buvo atvirkštinis, nei tikėtasi – privatizuotos sritys netapo pigesnės, paslaugos kasmet vis brangsta, o tai neišvengiamai mažina tų paslaugų prieinamumą, sunkina galimybes pasinaudoti jomis, tuo pačiu ir mažina vidurinėsios klasės pasitikėjimą gerovės valstybe, skatina saugumo praradimą. Iš principo manoma, kad viešo bendrojo gėrio ir privačių interesų supainiojimas yra viena iš esminių jėgų, keliančių grėsmę socialiniam stabilumui ir integralumui šiuolaikiniame pasaulyje (Alonso, 2016).

Prisitaikymas prie šių pakitusių darbo ir gyvenimo sąlygų (besiplečiančio automatizavimo, didėjančios urbanizacijos, spartėjančio vartojimo, kintamo individo santykio su darbu, kolektyvu ir darbdaviu – nuo ilgalaikio, link trumpalaikio; nuo lokalaus, link globalaus; nuo pažįstamo, link svetimo; nuo stabilaus, link lankstaus ir pan.) pasiekė tokį lygį, kai individualumas

2 Dirbantys vargšai (angl. *working poor*).

realizuojamas tik susitelkus įsameninius pasirinkimus, vis mažiau erdvės paliekant bendruomeniškumui ir pagalbai kitiems. Taigi analizė, kaip šios su darbo saugumu ir stabilumu susijusios netektys veikia žmogaus kasdienes patirtis ir kokias kuria prisitaikymo bei adaptavimosi strategijas, darosi vis aktualesnė. Su didėjančiu rūpesčiu stebimi pakitusio darbo pobūdžio neigiami efektai, kylantys dėl darbo, kaip integruojančio veiksnio, silpnėjimo. Jie sietini su psichinių ligų, savižudybių³, vienantvės, benamystės, prastėjančių asmeninių santykių ir kitų socialinės dezintegracijos rezultatų didėjimu (Mouer, Kawanishi, 2005; Standing, 2011), kuris iliustruoja tendenciją, rodančią, kad stabilią viduriniąją klasę pamažu keičia nestabilus prekariatas.

Idėja, kad vidurinioji klasė nyksta, yra sena. Nuo XX a. 8-ojo dešimtmečio buvo išleista labai daug studijų apie tai, kad Antrojo pasaulinio karo pabaigos utopija apie klasę, galinčią sujungti ir darbininkus, ir darbdavius (pagal marksistinį apibrėžimą) bei kompetentingai kurti tolerantišką demokratinę visuomenę, galinčią konstruktyviai spręsti konfliktus ir užtikrinančią saugumą praktiškai visiems visuomenės nariams, yra neįgyvendinama (Warren, Tyagi, 2003; MacManus, Topping, 2010; Hartmann, 2007; Siegel, 2014 ir t. t.). Įvairūs statistiniai skaičiavimai sudarė pagrindą diskusijai apie vidurinėsios klasės nykimą. Vienas žinomiausių šios diskusijos iniciatorių – prancūzų ekonomistas Thomas Piketty (Piketty, 2014, cit. iš Alonso, 2016). Jis tiria, kaip pastaraisiais dešimtmečiais gerovė buvo dalijama Prancūzijoje, Jungtinėse Amerikos Valstijose ir Europoje. Analizuodamas įvairius duomenų šaltinius jis prieina prie išvados, kad ryškėja tendencija koncentruoti pajamas ir kapitalą nedidelės visuomenės dalies rankose. Jei T. Piketty įžvalga teisinga, galima daryti prielaidą, leidžiančią atmesti neoliberalistų viltingą pažadą, kad ekonominis augimas nulemia geresnę visos visuomenės ekonominę ir socialinę padėtį. Kitų mokslininkų teigimu (Alonso, 2016), korupcija, skaidrumo stoka, ekonomizmas, abejingumas demokratiniams procesams būdingi XXI a. pradžia ir iš dalies yra akivaizdūs politinės vaizduotės trūkumo pavyzdžiai, pasireiškiantys priimant sprendimus ir aiškinant šiuolaikinės visuomenės situaciją. Dėl to viešosios gėrybės dažnam piliečiui tėra tuščiaavidurės abstrakcijos. T. Piketty teorija parodo, kad dabartinėje rinkoje ir grynojo kapitalizmo visuomenėse iš esmės klostosi blogi dalykai, nes susiformavusi sistema negali garantuoti ekonominio teisingumo *de facto*. Laikotarpis nuo 1950-ųjų iki 1970-ųjų išskirtinis tuo, kad pasižymėjo labai stipriu valstybės poveikiu ekonomikai, kuri pamažu silpo, užleisdama vietą neoliberalioms idėjoms. T. Piketty teigimu, kapitalo koncentracijos neveikia bendras ekonominis augimas, tai reiškia, kad visiškai nepriklausomai nuo žemesniuose sluoksniuose esančių žmonių ekonominio

3 G. Standingas (2016, 58) teigia, kad su darbu susijusių savižudybių skaičius smarkiai kyla Prancūzijoje, Amerikoje, Japonijoje ir Skandinavijoje.

pakilimo ar nuosmukio išrinktosios grupės pajamos stabiliai auga. Taigi, anot T. Piketty (2014), tik didesnis valstybės reguliavimas galėtų sumažinti šią pajamų ir turto koncentraciją. Už tokį pasiūlymą jis buvo pavadintas komunistu, o jo darbas sukritikuotas dėl klaidingos arba daug trūkumų turinčios duomenų interpretacijos. Nepaisant T. Piketty įžvalgų kritikos tarp mokslininkų ganėtinai paplitęs bendras supratimas, kad ekonominis augimas negarantuoja teisingo pajamų ir išteklių paskirstymo visiems visuomenės nariams (Alonso, 2016; Standing, 2011; Krugman, 2014). Be to, sutariama, kad smarkiai auga skurdas, ryškus pajamų nepakankamumas ir nestabilumas visuomenėje. Globalizacija kelia didelius iššūkius tradicinėms darbo rinkos formoms ir išraiškoms, pvz., išsilavinęs arba gerai parengtas specialistas gali uždirbti santykinai mažai tokiose šalyse kaip Indija, Kinija, Brazilija⁴, dėl to Vakarų kompanijos vietoj savo šalies gyventojų samdo pastarusius, nes jų darbas pigesnis. Manoma, kad šios užsakomosios paslaugos (angl. *outsourcing*) tampa vienu iš didžiausių grėsmių viduriniajai klasei Vakaruose. Viešųjų paslaugų privatizacija taip pat įvardijama kaip grėsmė viduriniajai klasei, nes valstybės valdomos sritys vis dažniau pereina į privačių kompanijų rankas, o viešųjų paslaugų, kaip visiems vienodai prieinamų ir paskirstomų, idėja tampa sunkiai įgyvendinama. Teoriškai su bedarbyste turėtų kovoti smulkus verslas, tačiau verslų monopoliai arba *mega* kompanijos, diktuodamos ekonomines taisykles, nulemia situaciją, kurioje valstybė negina arba nepakankamai gina smulkiųjų verslų interesus, dėl to smulkieji verslininkai sunyksta arba balansuoja ant išgyvenimo ribos.

Ekonomisto Paulo Krugmano (Krugman, 2014; Alonso, 2016) manymu, neoliberalizmas sunaikino du pagrindinius vidurinėsios klasės bruožus – saugumą (išsilavinimo, sveikatos, pensijos, socialinių garantijų, paramos tinklų sferose) ir galimybes (įsidarbinimo, kvalifikacijos ir uždarbio srityse). Šių bruožų nykimas gali būti laikomas prekariato kaip klasės atsiradimo prieclaida ir pagrindinė sąlyga. Tiesa, įrodyti, kad pastaruoju laikotarpiu bendras visuomeninis gėris sumenko, būtų sudėtinga, tačiau vis aiškiau įžvelgiamos tendencijos, kai 1) žmonės, turintys aukštus akademinis laipsnius, nebegali įsidarbinti pagal išsilavinimą, todėl būna priversti dirbti žemesnės kvalifikacijos darbus už mažesnes algas ir prastesnėmis darbo sąlygomis, arba 2) negebėjimas prisitaikyti prie darbo rinkos ir besikeičiančių technologijų lemia kvalifikuotų darbininkų nedarbą⁵, arba 3), kai prastėjanti vidurinėsios klasės atstovų namų ūkių ekonominė padėtis verčia ieškoti dvigubų pajamų, kuomet turi dirbti ir vyras, ir moteris, nes

4 Pastaroji tendencija vis akivaizdžiau stebima ir Vakaruose.

5 Kvalifikacijos teorijos šiame kontekste nurodo, jog prarandama sąsaja tarp darbo sąlygų ir išsilavinimo lygio, tai reiškia, kad seniau išsilavinimas suteikdavo geresnes galimybes įsidarbinti, o dabar ryškėja tendencija, kai išsilavinimas tam nebėra pakankama priemonė.

vieno dirbančiojo nebeužtenka šeimai išlaikyti (tokioje situacijoje itin pa-
aštrėja vaikų auginimo ir priežiūros problemos, sąlygojančios prastėjančias
demografines ir skatinančios emigracijos tendencijas). Be to, ryškėja stiprė-
janti jaunosios kartos atstovų nuostata nepasitikėti idėja, kad darbas gali
užtikrinti geresnį gyvenimą. Informacinės ir komunikacinės technologijos
veikia kaip spąstai jaunimui, kuriuose dalis jų neįstengia reflektuoti, su-
siduria su išsilavinimo, socialinių ryšių, gebėjimo susidoroti su įvairiomis
frustracijomis stygius. Įvairiose diskusijoje kartais iškyla idėja, kad dabartinė
vidurinioji klasė nesugebėjo užauginti ir tinkamai paruošti gyvenimui nau-
josios kartos. Skirtingos visuomenės jaunąją kartą demonizuoja savaip: pvz.,
Ispanijoje juos vadina žodžiu „Ninis“ (nei studijų, nei darbo – isp. *ni estu-
dio ni trabajo*), Londone vidurinėsios klasės atstovai mano, kad jaunimas
turi prisiimti atsakomybę už savo nedarbą, Japonijoje formuojasi jaunimo
judėjimai, vadinami „*freeters*“⁶, kurie kovoja už laisvą darbo pasirinkimą,
bet geresnes darbo sąlygas ir socialines garantijas, kurias praranda dėl lais-
vai samdomo darbo, terminuotų sutarčių populiarėjimo ir lanksčių darbo
santykių plėtros (Ceccato, 2010; Baños, 2009; Inui, 2005; Standing, 2011;
Alonso, 2016 ir kt.).

Kiti teoretikai (Alonso, 2016) teigia, kad vidurinioji klasė istorine pra-
sme išnyko ir ją pakeitė naujoji klasė, kurios situacija turi būti persvarsty-
ta pakitusios politinės darbotvarkės kontekste. Tiesa, ganėtinai sudėtinga
apibrėžti šios naujos socialinės klasės bruožus, ypač, kai pradedama galvoti
apie konkrečius atvejus – tarkime, kas gali vienyti programinės įrangos spe-
cialistą, dirbantį Silikono slėnyje, ir darbininką, triūsiantį drabužių fabrike
Indijoje už labai menką atlygį. Iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad tai du visiškai
skirtingose realybėse gyvenantys individai. Kita vertus, abu asmenys yra
depolitizuoti individai globalaus informacinio technoeuforinio kapitalizmo
amžiuje. Pažeidžiamumas ir įteisinta depolitizuota padėtis – bendri bruo-
žai, kuriais galima būtų susieti šiuos du visiškai skirtingus atvejus (Berardi,
2007). Taigi vis aktyviau kalbama apie naująją klasę – prekariatą, apibrėžiamą
kur kas plačiau nei vien ekonominėmis sąlygomis, – bendrąja prasme tai
reiškia pažeidžiamumą, kurį gali sumažinti tik atkurtas pasitikėjimas kitais
ir sustiprinti paramos tinklai. Kitame skyriuje bus mėginama apibūdinti
prekariatą ir paanalizuoti, kokie esminiai bruožai jam būdingi.

Prekariatatas

Neologizmas *prekariatatas* atsirado iš žodžių *precarious* (angl. – nesaugus; ri-
zikingas, pavojingas) ir *proletariat* (lot. *proletarius* – duodantis palikuonis)

6 Žodžių *laisvas* (angl. *free*) ir *darbuotojas* (vok. *arbeiter*) junginys.

samplaikos. Šis terminas, kaip retorinis ir mobilizuojantis instrumentas, pirmą kartą buvo panaudotas 1980 m. tarp Prancūzijos darbininkų aktyvistų, o 1990 m. jį pradėjo naudoti Italijos prekybos profsąjungos nariai ir Ispanijos socialinių judėjimų dalyviai. Galiausiai 2000 m. prekariato terminą ėmė vartoti Globalaus judėjimo už teisingumą (angl. *Global Justice Movement*) atstovai. Pastarasis judėjimas turėjo didelio poveikio susiejant prekariatą su migracija ir charakterizuojant patį terminą kaip politinį ir socialinį konceptą (Jorgensen, 2016).

Prekariato termino kilmė gali būti siejama su 1960-aisiais, kai Pierre Bourdieu jį panaudojo siekdamas aprašyti kolonijinę darbininkų klasę ir vėliau – naują dominavimo formą, kylančią iš neoliberalizmo ir globalios ekonomikos restruktūrizavimo. G. Standingas (2011) šią sąvoką naudoja kiek kita prasme, tačiau išlieka jos esmė – laikinumas (laikino darbuotojo statusas).

Įsigalint prekariato sąvokai populiarioje vartosenoje, jos reikšmės kito: pvz., Italijoje prekariato samprata buvo naudojama ne tik siekiant apibrėžti individus, dirbančius kasdienius darbus ir gaunančius labai menkas pajamas, bet vartojama kiek plačiau – siekiant apibūdinti prekariteto egzistenciją kaip normalų šiuolaikinio gyvenimo būvį (Grimm, Ronneberger, 2007). Vokietijoje prekariato terminu buvo siekiama ne tik apibrėžti laikinus darbuotojus, bet ir bedarbius, kurių viltis socialiai integruotis labai menka. Japonijoje prekariato sąvoka vartojama kaip sinonimas „dirbantiems vargšams“ (angl. *working poor*), o išpopuliarėjo japonų *May Day*⁷ judėjimo metu (Obinger 2009).

Tačiau G. Standingo (Standing, 2011) manymu, neteisinga prekariatą sutapatinti tik su dirbančiais vargšais arba nesaugiu darbu, nors šie reiškiniai tarpusavyje siejasi. Jo teigimu, prekaritas nusako ir tapatybę, kurią sąlygoja saugumo, stabilumo ir kontrolės stoka darbo rinkoje. Be to, prekariatui gali būti būdingas ir statuso nesutapimas arba disonansas, kai individas, formaliai turintis aukštąjį išsilavinimą, negali rasti darbo pagal specialybę ir yra priverstas dirbti žemesnį, jo kvalifikacijos neatitinkantį darbą. Tokie asmenys kenčia dėl savo statuso frustracijos. Šitokia padėtis ypač būdinga Japonijos prekariatui (Kosugi, 2008), bet galima daryti prielaidą, kad frustracija dėl asmens statuso, susiformavusi, kuomet kvalifikacija arba išsilavinimas neatitinka realios darbo pozicijos, taip pat būtų būdinga ir Vakarų šalių kontekstui.

Kaip jau minėta aukščiau, 1970 m. ekonomistai atkreipė dėmesį į neoliberalios politikos poveikį darbo santykiams ir darbuotojams. Siekdami išlaikyti nuolatinį ekonominį augimą ir vystymąsi neoliberalios politikos

7 Darbininkų diena, darbo diena.

šalininkai manė, kad būtina užtikrinti konkurenciją. Dėl to daugelis išsivysčiusių šalių stengėsi nustatyti kuo lankstesnius darbo santykius, kurie leistų efektyviai konkuruoti tarpusavyje. Taigi neoliberalizmas kaip ekonominio pasaulio vystymosi idėja vis labiau įsigali ekonominėje plotmėje, atmesdamas centralizuotą valdžios valdymą kaip neefektyvų ir neleidžiantį ekonomikai plėtotis. Į pasaulį imta žvelgti kaip į atvirą erdvę, kurioje investicijos, darbas ir pinigai „plaukia“ ten, kur palankiausios sąlygos ekonomikai vystytis ir augti. 1980 m. neoliberalai išskėlė idėją, kad ekonomikos svertai turi būti lankstesni siekiant dar didesnės ekonominės plėtros. Lankstumas kaip principas tapo svarbus kalbant apie įvairias su darbo santykiais susijusias dimensijas: pvz., **atlyginimų lankstumas** reiškė, kad alga turi priklausyti nuo paklausos ir gali lengvai kisti (dažniausiai ne darbuotojo naudai); **įdarbinimo lankstumas** reiškė, kad įmonėse nesunkiai ir su kuo mažesniais kaštais būtų galima pakeisti darbuotojų įdarbinimo statusą, o tai neišvengiamai siejosi su mažėjančia darbuotojų socialine apsauga; **darbo lankstumas** reiškė, kad įmonės gali labai paprastai ir be didelių finansinių nuostolių perkelti darbuotoją iš vienos pozicijos į kitą įmonės viduje; **įgūdžių lankstumas** reiškė, kad darbuotojų įgūdžiai lengvai pritaikomi ir keičiami pagal rinkos poreikius. Bendrąja prasme lankstumas, kurį propagavo klasikiniai neoliberalai, reiškė sisteminių darbuotojų silpninimą ir nesaugumo didinimą vardan geresnių galimybių vystyti verslus ir pritraukti investicijas (Harvey, 2012; Piketti 2014; Hewison, Kalleberg, 2013; Standing, 2009 ir 2011; Krugman, 2014 ir kt.).

Globalizacija, sujungdama korporacijas ir rinkas į vieną tinklą, skatino valstybių ir korporacijų varžymąsi ir siekį pritaikyti prie kintamų sąlygų, o tai savo ruožtu nulėmė jų pasirinkimą daryti lanksčius sprendimus, kurie leistų darbo jėgai, pinigams ir ekonomikai paprasčiau cirkuliuoti ir valstybių viduje, ir tarp valstybių, tačiau tai buvo daroma dirbančiųjų socialinio saugumo sąskaita. G. Standingas (2011) mano, kad tokios politikos pasekmė yra globalaus prekariato plitimas ir įvardija jį kaip naująją pavojingą klasę, kuri dėl nestabilumo, socialinių garantijų ir paramos šaltinių praradimo tampa ribine grupe, balansuojančia ties materialinės ir psichosocialinės rizikos riba.

Prekariatas yra kylantis naujas fenomenas pasiturinčiose ir stiprėjančiose ekonomikose, turintis tam tikrą proletariato arba vidurinėsios klasės praeities šešėlį, tačiau jo negalima tapatinti su tradicinėmis socialinėmis klasėmis, nes jis nėra dirbančiosios klasės ar proletariato tęsinys: pastarieji dažniausiai buvo apibrėžiami kaip ilgalaikiai darbuotojai, turintys aiškų socialinį statusą, nuolatinės pajamas, fiksuotas darbo valandas, stabilumą, linkę į vieningumą ir kolektyvinius susitarimus, aiškiai galintys apibrėžti savo darbo pozicijas ir pažįstami su savo darbdaviais ir kolegomis. Prekariatas taip pat nėra tradicinė vidurinioji klasė, nes neturi pastovios arba

numanomos algos, profesinio statuso, stabilumo, būdingų požiūrių ir savito gyvenimo būdo. Taigi natūraliai kyla klausimas: – kas gi yra tas prekariatas ir kokie jam būdingi bruožai?

Nuo 1990 m. galima įžvelgti prekariato, kaip naujo visuomenės darinio, formavimąsi. G. Standingo (2011) teigimu, prekariato paplitimas ypač jaučiamas po 2008 m. ekonominės krizės. Kalbant socialinių grupių terminais galima teigti, kad globalizacija nulėmė nacionalinės klasinės struktūros fragmentaciją. Tai reiškia, kad didėjanti nelygybė ir rinkos lankstumas nepanaikino klasės, tačiau dabartiniame kontekste iškilo globalus fragmentuotas klasinis konstruktas. Darbininkų klasė, darbininkai ir proletariatas tai visuomeninės struktūros, kurios buvo stipriai įsitvirtinusios stratifikacijos temose. Žmonės galėjo identifikuoti save kaip tam tikros klasės atstovus pagal aprangą, elgesį, kalbą, kasdienių poreikių tenkinimą ir pan. Dabar šios apibrėžtys darosi sudėtingesnės ir kyla naujų reikšmių, kuriomis būtų apibrėžiamos įvairios socialinės klasės, poreikis.

G. Standingas (Standing, 2011, 10) prekariato sampratą apibūdina naudodamasis septyniais su darbo saugumu susijusiais principais, kuriuos socialdemokratai, darbo partijos ir profsąjungos po Antrojo pasaulinio karo siekė įtvirtinti politiniais sprendimais formuodami industrinį pilietiškumą, naudingą darbininkų klasei.

Saugumo principai, kurių stoka remiantis apibrėžiamas pekariatas:

1. **Darbo rinkos saugumas** – adekvačios pajamų, uždarbio galimybės. Makrolygmenyje tai įtvirtino vyriausybės įsipareigojimą sudaryti sąlygas pilnutiniam įdarbinimui.
2. **Įdarbinimo saugumas** (angl. *employment security*) – apsauga nuo savaivališko atleidimo, įdarbinimo ir atleidimo procesų reguliavimas, darbdavių atsakomybės įtvirtinimas, kai nesilaikoma susitarimų ir darbo taisyklių.
3. **Tarnybos saugumas** (angl. *job security*) – užtikrinamos socialinės ir ekonominės galimybės kilti karjeros laiptais, kelti kvalifikaciją, socialinę statusą ir didinti pajamas.
4. **Darbo saugumas** (angl. *work security*) – apsauga nuo nelaimingų atsitikimų ir ligų, susitelkus į saugumo, šeimos sveikatos sistemų reguliavimą, darbo laiko kontrolę (darbo valandų skaičius, viršvalandžių politika, naktinio ar pamaininio darbo paskirstymas).

5. **Igūdžių reprodukcijos saugumas** – galimybės kelti savo kvalifikaciją, tobulinti senus ar įgyti naujų gebėjimų ir panaudoti juos darbe.
6. **Pajamų saugumas** – užtikrintos nuolatinės stabilios ir adekvačios pajamos, kurios būtų „apsaugomos“: pvz., minimalios vidutinės algos nuostatais, progresyviais mokesčiais, siekiant sumažinti pajamų nelygybę.
7. **Reprezentacinis saugumas** – galimybė turėti kolektyvinį, atstovaujantį bendriems kurios nors grupės interesams, balsą ir juo efektyviai disponuoti siekiant apsaugoti savo teises (pvz., pasitelkus profsąjungas, streikus arba kitas demokratines priemones).

G. Standingas mano, jog kalbant apie prekariatą reikėtų nepamiršti visų šių saugumo formų stokos, nes skirtingose situacijose jos gali turėti didesnę ar mažesnę reikšmę. Vis dėlto, pasak autoriaus, dominuojantis yra įdarbinimo saugumas, nes jo stoka sukelia skaudžias pasekmes, t. y. ilgalaičių, pastovių, stabilių darbo sutarčių ir socialinių garantijų netekimą.

Kitas aspektas, kuriuo prekariatas gali būti apibrėžiamas, yra prekariato pajamos (angl. *precarious income*), ir jos smarkiai skiriasi nuo kitų visuomenės grupių pajamų. Jas apibūdinamas G. Standingas naudoja **socialinių pajamų struktūrą**, kurią suskaido į šešias dalis: 1) pačių individų sugeneruotos pajamos, kurios gaunamos gaminant, auginant, parduodant, mainant įvairias prekes ir gaminius bei teikiant paslaugas kitiems; 2) alga, gaunama iš darbo santykių; 3) parama, teikiama šeimos ar bendruomenės, kuri dažniausiai būna abipusė (individas gali būti remiamas ir remti kitus); 4) įmonių paskatinimai darbuotojams (priedai, apdovanojimai, kasmetiniai paskatinimai); 5) valstybės parama – socialinės paslaugos, teikiamos įvairių valstybinių institucijų arba darbdavių; 6) privačios įplaukos, kurias sugeba generuoti individai taupydami ir investuodami savo pajamas. Kiekvienas asmuo šiomis pajamomis operuoja skirtingai, tad įvairiais gyvenimo periodais gali dominuoti vienokios ar kitokios pajamos, tačiau „socialinių pajamų“ užsitikrinimas naudojant skirtingus šaltinius garantuoja saugumą ir stabilumą, leidžia planuoti savo laiką ir kurti ateities perspektyvas. Tačiau prekariatui nebūdinga ši socialinių pajamų struktūra, nes dažniausiai jų pajamos yra momentinės, trumpalaikės ir apsiriboja vienu šaltiniu. Dauguma individų kylančios ekonomikos komercializacijos laikotarpiu prarado tradicines pajamų saugumo formas, ir ypač sumažėjo darbdavių bei valstybės parama. Pasak G. Standingo, ši žmonių grupė tapo kur kas labiau pažeidžiama nei mažesnes arba panašias, bet stabilias, pajamas gaunantys samdomi darbuotojai (angl. *salariat*), nes pastarosios užtikrina ne tik pragyvenimo galimybes, bet ir socialines garantijas. Taigi pagrindinis prekariato bruožas,

G. Standingo teigimu, nėra žemesnis pajamų lygis tam tikru laikotarpiu, lyginant su kitomis individų grupėmis, o valstybinės, bendruomeninės ir darbdavio paramos netekimas bei galimybių stoka santaupoms užsitikrinti (2011, 11–12). Šis teorija siejasi su Judith Butler (2009) nuostata, kuria remiantis prekaritetas apibūdinamas kaip individo paramos tinklų netekimas, tik J. Butler požiūris kalbant apie paramą yra kiek platesnis, nes ji akcentuoja ne vien materialinius, bet ir emocinius, socialinius bei psichologinius paramos aspektus.

Tokio nestabilaus ir neapibrėžto darbo ir nesaugių ar nepastovių pajamų kontekste formuojasi prekariato tipinio atstovo (vėberiška prasme) identitetas, kuris dėl socializacijos stokos, trumpalaikio ar nutolusio buvimo darbo kolektyve stokoja sąsajų su konkrečiu darbu arba net profesija, reiškiasi negalėjimu nuosekliai kilti karjeros laiptais, pasižymi socialinės atminties ir tradicijų blukimu, priklausomybės konkrečiai darbo bendruomenei, abipusiškumo, etikos ir elgesio normų, brolybės stygiumi (Schierup et al., 2015; Alonso, 2016; Zizek, 1998; Baumann, 2004; Linkon, 2013 ir 2014; Standing, 2009 ir 2011). Prekariatas nesijaučia darbo bendruomenės dalimi ir su ja nesisolidarizuoja, o tai didina socialinį nuotolį ir formuoja instrumentinį (pats individas tampa priemone kitų individų rankose, padedančia pasiekti norimų, dažniausiai materialių, rezultatų, bet kiti individai, jam taip pat tampa priemone savo tikslams pasiekti) požiūrį į save patį ir į kitus asmenis (Standing, 2011). Šitaip prekariatas išstumiamas ir pats save išstumia iš ateities galimybių, nes negeba užmegzti ilgalaikių ryšių; tokių individų santykis su kitais subjektais ar objektais neparemtas perspektyva, jis tėra trumpalaikis ir vienadienis.

Gana paplitęs būdas prekariato analizei – tyrinėjimas procesų, kuriais individai patenka į prekaritetą arba, kitaip tariant, yra prekarizuojami. Šis neįprastas žodis yra proletarizavimo atitikmuo, tik pastarasis reiškė jėgas, kurios darbininkus stūmė į proletarizaciją XIX a., o prekarizacija reiškia jėgas, kurios pastūmėja individus į prekaritą. Pasidaryti prekarizuotu bendrąja prasme reiškia būti subjektu, kurį veikia jėgos ir patirtys, stumiančios į prekariteto egzistenciją, t. y. gyventi šia diena, neturint su užimtumu susijusios tapatybės, nekuriant ilgalaikių gyvenimo tikslų ir nesitikint didesnių pasiekimų asmeniniame arba profesiniame gyvenime ir stokojant išplėtotų paramos tinklų (Jorgensen, 2016, Standing, 2011).

Toliau tekste pateikiami keli prekarizacijos pavyzdžiai, tačiau, siekiant apčiuopti giluminius šio proceso vardiklius, prekarizacija turėtų būti analizuojami sąsajoje su globaliais ir lokaliais politiniais ir ekonominiais sprendimais. Straipsnyje pateikiami pavyzdžiai labiau atspindi prekarizacijos proceso rezultatą, nei ištakas, tačiau leidžia suprasti, kaip kasdieniame gyvenime susiformuoja tam tikra tarsi „savaimė suprantama“ tendencija, sąlygojanti

prastėjančią socialinę ir ekonominę individų padėtį ir gausinanti prekariatą, kuri dėl būdingos rutinizacijos nėra pakankamai artikuliuojama ir reflektuojama politinėje, o Lietuvoje ir akademinėje, erdvėje. Pavyzdžiui, vienas iš prekarizacijos pavyzdžių gali būti vis plačiau plėtojama idėja apie fiktyviai kuriamas mobilias užimtumo galimybes, kurios formuojamos gražiai skambančiais pareigybių epitetais, bet už jų slypi statiškas ir dažniausiai menkavertis darbas be jokių galimų perspektyvų. Tai iliustruoja situacija, kai darbdaviai ir kitos užimtumo organizacijos sukuria daug žadančius darbo pozicijų titulus, tačiau jais tik dangstomi paprasti, kasdieniai ir dažnai pavadinimų neatitinkantys darbai. Amerikos užimtumo organizacija (angl. *International Association of Administrative Professionals*) skelbia, kad turi apie 500 pavadinimų įvairioms darbo pozicijoms apibūdinti, pvz., spaudos platinimo pareigūnas, o realiai – laikraščių išnešiotojas, rūšiavimo pareigūnas – tai šiukšlių dėžių valytojas, sanitarijos konsultantas – tualetų valytojas. Toks išradingas darbo pozicijų pavadinimų kūrimas būdingas praktiškai visoms poindustrinėms valstybėms ir tai atspindi prekariato gausėjimą, kuris dangstomas šiais daug žadančiais epitetais ir simboliais, sukuriant užimtumo, mobilumo ir asmeninio tobulėjimo galimybių iliuziją. Tačiau pažadai, kuriuos suteikia šie išgalvoti įmantrūs titulai, yra trumpalaikiai, o jų keliamą žalą – ilgai trunkanti, nes ciniškas pažadas neatitinka realybės, su kuria susiduria nurodytą „titulą“ gaunantis žmogus (Standing, 2011).

Antrasis prekarizacijos pavyzdys siejamas ne tik su išoriniais struktūriniais pokyčiais, bet ir pakitusių darbo santykių bei technologijų įtaka individų elgesiui, mąstymui ir emocijoms. G. Standingas (2011) mano, kad prekariatas nėra orientuotas į ilgalaikius sprendimus ir tikslus, atvirkščiai, turi tik trumpalaikių, vienadienių, dažnai individualistinių siekių. Tai siejama ne vien su užimtumo tapatybės praradimu, kai individas neįstengia matyti savęs kylant karjeros laiptais ir planuoti ilgalaikių tikslų, susijusių ne tik su profesija, bet ir su technologijų naudojimu, smarkiai trumpinančiu ilgąją atmintį. Gebėjimas susikoncentruoti buvo išmoktas ir perduotas iš kartos į kartą, taigi lygiai taip pat jis gali būti prarastas, jei jo netobulinsime. Elektroninių prietaisų vartojimas bendravimui, nuolatinis naršymas internete, Facebook'o ir kitų socialinių tinklų naudojimas atliekant kitus darbus, vadinamus daugiadarbyste (angl. *multitasking* – daugiaprogramis, daugiafuncis režimas), o šis siejamas su vis mažėjančiu individų gebėjimu susikaupti ir efektyviai dirbti. Matt Richtel (2010) nuomone, individai, kurie vienu metu atlieka kelis darbus, turi didelį potencialą tapti prekariatu, nes praranda įgūdžius gerai vykdyti užduotis dėl savo negebėjimo atsitraukti nuo blaškančios ir nereikšmingos informacijos. Apibendrinant galima teigti, kad prekariatas kenčia nuo informacijos pertekliaus, o dar labiau – nuo negebėjimo jos kontroliuoti ir atskirti svarbią ir reikšmingą informaciją nuo

nereikšmingos, o tai neigiamai veikia jų gyvenimo ir darbo kokybę. Šie du pavyzdžiai iliustruoja, kaip, viena vertus, individai, pamažu veikiami įvairių politinių, socialinių arba struktūrinių jėgų, yra nustumiami į prekariatą, kita vertus, patys aktyviai kuria tas jėgas ir produkuoja prekariatą. Šiame straipsnyje nebus plėtojama išsamesnė prekarizacijos analizė, tačiau tiriant ir stengiantis esmingai suvokti prekariatą ir jo kilmę tai turėtų būti vienas iš pagrindinių analizės objektų.

Kaip jau minėta anksčiau, prekariatas apibrėžiamas remiantis jo santykiu su įvairiomis saugumo (darbo rinkoje) dimensijomis, socialinėmis pajamomis, siaurąja prasme, ar paramos tinklais, plačiąja prasme. Taip pat prekariatą galima analizuoti kaip identitetą, kuris formuojasi nestabilios, lanksčios ir nesaugios kasdienybės kontekste. Šiuo požiūriu jis apibūdinamas ir tam tikrais specifiniais bruožais, kylančiais iš kasdienių patirčių. Pasak G. Standingo (2011, 19), svarbūs prekariato skiriamieji bruožai yra pyktis, anomija, nerimas ir susvetimėjimas. **Pyktis** kyla iš nuolatinės frustracijos dėl galimybių įprasmiti savo gyvenimą stygiaus ir iš deprivacijos, kurią stimuliuoja nuolatinis materialinės naudos ir sėkmės siekimas. Prekariato frustracijos šaltinis – ne tik lankstūs, nekontroliuojami ir saugumo neužtikrinantys darbo santykiai, bet ir negalėjimas, palaikant tokius darbo santykius, sukurti pasitikėjimu grįstų ryšių ir tinklų. Be to, didelį nepasitenkinimą kelia apribotas socialinis mobilumas. **Anomija** reiškia pasyvumą ir vangumą, atsiradusį iš nevilties, kai nepaisoma normų ir prarandamos vertybės, kai kamuoja ilgalaikis pralaimėjimo kartėlis. **Nerimas** – lėtinis nesaugumo jausmas, verčiantis prekariato atstovus jaustis taip, tarsi jie vaikščiotų ant bedugnės krašto, kai net menkiausias nuokrypis arba klaida gali juos nublokšti žemyn. Šie žmonės dažnai patiria didelį nerimą, nes nejaučia stipraus ryšio su aplinkiniu pasauliu – šeima, darbovieta, draugais ir pan. Jie bijo prarasti tai, ką turi, todėl nuolat apimti frustracijos. **Susvetimėjimas** kyla iš priklausymo solidariam darbo kolektyvui stokos bei instrumentinio sąvės ir kitų vertinimo. Visi šie bruožai, tik skirtingu intensyvumu, buvo būdingi ir proletariatui, tačiau prekariato atstovai, pasak G. Standingo, išsiskiria tuo, kad juos nuolat kvailina teigiant, jog privalėtų būti dėkingi ir laimingi *dėl to, ką turi*. Kitaip tariant, jiems mėginama įteigti, kad turi būti patenkinti savo gyvenimu ir galimybe dirbti, nes tai – „galimybė ir visuotinė vertybė“, bet tuo pat metu jiems nesuteikiama realios priežasties tokiems būti. Žmonės, atsidūrę tokioje situacijoje, patiria gilią beprasmybę ir socialinę tuštumą.

Be minėtų pykčio, nerimo, anomijos ir susvetimėjimo požymių, prekariatui būdinga ir pasitikėjimo savimi stoka, kurią nulemia statuso neapibrėžtumas ir netikrumas dėl ateities, empatiškumo trūkumas, kylantis dėl nuolatinės kovos, konkurencijos ir bendruomeniškumo ar sumenkusio priklausomybės sociumui jausmo, socialinės atminties ir tradicijų praradimo. Bet

čia gal vertėtų paanalizuoti, ar visi šie bruožai nėra tik tam tikra šiuolaikinio gyvenimo išraiška, kuri vienu arba kitu pavidalu įsikūnija į visas visuomenės grupes ir persmelkia visą moderniąją visuomenę? Iš dalies į šiuos veik egzistencinius klausimus bando atsakyti Anthony Giddensas, analizuodamas moderniosios visuomenės transformacijas ir jos poveikį individams. Kitame skyriuje bus nagrinėjama prekariato ir moderniosios visuomenės sintezė, nes prekariatas, viena vertus, yra kuriamas tos visuomenės, kita vertus, ją kuria pats.

Prekariatas kaip modernybės produktas

Modernybė, pasak A. Giddenso (2000), yra potradicinė tvarka, kuriai būdinga abejonė kaip kasdienio gyvenimo patirtis. Tai reiškia, kad visas žinojimas iš principo yra reliatyvus ir gali būti pažintas kitaip, o netikrumo ir daugiopų pasirinkimų sąlygos kuria ypatingas pasitikėjimo ir rizikos prasmes. Modernybė plačiąja prasme yra rizikos visuomenė, kuri neretu atveju susijusi su daugybe neapskaičiuojamų veiksnių. Modernybės epochoje rizikos įgyja visiškai kitokį pobūdį arba pobūdžius nei ankstesnėse visuomenėse. Šiuo požiūriu prekariatas gali būti suprantamas kaip grynasis modernybės produktas, nes, aprėpdamas praktiškai visus modernybės bruožus, reiškiasi kaip tam tikra sumažinta modernybės replika, komunikuodamas nesaugumą, trumpalaikiškumą, dvejones, pasitikinėjimo stygių, stiprų nerimą, fragmentaciją ir susiskaldymą. Veikiausiai šiuo atžvilgiu reiktų kalbėti ne apie prekariatą, o prekariatų, ne apie prekaritetą, o prekaritetus, ir pan. Be to, turint galvoje, kad moderniam amžiuje elektroninė komunikacija ir globali rinka sukuria bendrojo pasaulio, turinčio vientisą patirties struktūrą, išpūdį, tačiau tuo pat metu formuoja labai susiskaldžiusį ir fragmentuotą pasaulį, galima manyti, jog prekariatas, sujungdamas labai skirtingas socialines grupes, jas vienija pasitelkęs bendras nesaugumo produkuojamas patirtis. Taigi, nepaisant to, kad modernybė skleidžia diferenciaciją, išskyrimą ir marginalizaciją, ji tuo pačiu kuria bendrą patirtį, kuria gali dalytis prekariatas, jei tai yra klasė, arba prekaritetą, kuriuo skirtingu intensyvumu persisunkia praktiškai visa žmonija.

G. Standingo (2011) manymu, prekariatas pasižymi tam tikra tapatybe, kurią formuoja nesaugumas, trumpalaikiškumas, galimybių integruotis ir socializuotis stoka. Pasak A. Giddenso (2000), moderniam pasaulyje asmens tapatybė tampa refleksyviai organizuojamu siekiu, kurį būtina nuolat atnaujinti. Šiuo požiūriu prekariato atstovas „atnaujinamos“ tapatybės procesą patiria gan dažnai, nes neturi stabilų, sutartinių, ilgalaikių, su darbu susijusių santykių, kurie darytų jį integruotu ir įsitraukusiu į konkretų kolektyvą atstovu. Ši nuolatinė kaita gali nulemti jo tapatybės

pojūčio nevientisumą. Gilinantis į prekariato identitetą darosi svarbios A. Giddenso analizuojamos nerimo ir pasitikėjimo sampratos. A. Giddensas (2000) teigia, kad nerimas kaip modernios visuomenės bruožas nėra išskirtinis, nes jis kamavo ir kitas visuomenes, tačiau nerimo turinys ir formos pakito. Nerimą, anot jo, reikia aiškinti visos individo plėtojamos saugumo sistemos perspektyvoje, ne vien kaip konkretų situacijos reiškinį, susijusį su konkrečiomis rizikomis arba pavojais. Be to, nerimą reikia skirti nuo baimės, kuri yra atsakas į konkrečią grėsmę ir todėl turi aiškų objektą, tačiau nerimas, pasak Sigmundo Freudo (Freud, *Nerimo teorija*, cit. iš Giddens, 2000, 62), ignoruoja objektą ir yra apibendrinta individo būseną. Tai, kiek individas jaus nerimą, priklauso nuo asmens žinių ir galios konkrečiame kontekste. Šiuo požiūriu prekariato atstovas gali turėti žinių ir kompetencijos, nes pastebima, kad tam tikra prekariato dalis pasižymi itin išvystytas įgūdžiais (ypač technologiniais), tačiau galios atžvilgiu prekariato atstovas yra subordinuotas stipresnių rinkos jėgų ir priklausomas nuo „atsitiktinių“ sėkmių ar nesėkmių, dėl to jis nuolat jaus tam tikrą nerimo „dėl rytojaus“ lygį. Vis dėlto, jei žinių kiekis ir galia yra riboti (o tai, pasak G. Standingo, būdinga didžiąjai daliai prekariato), galima daryti prielaidą, kad jiems nerimas tampa kasdienio gyvenimo norma.

Bendraja prasme vertinant, nerimo šaltinis – tai praradimo baimė, o prekariatas yra nuolat dirginamas šio potencialaus (darbo, pajamų šaltinio, namų, ryšių, santykių ir pan.) praradimo keliamų pojūčių, nes neturi stabilios pozicijos, tad praradimas, kaip ir atradimas, tampa kasdiene praktika. Tačiau tai gali reikšti, kad nerimas retai kada atsitraukia, nes gyvenimo sąlygos ir išoriniai mechanizmai neleidžia jo sumažinti, ir pamažu tampa identiteto dalimi. Harry Stack Sullivan teigia, kad „saugumo jausmo poreikis žmogaus gyvenime formuojasi labai anksti ir jam yra daug svarbesnis negu impulsai, kuriuos sukelia alkio ar troškulio pojūtis. Augantis nerimas paprastai kelia grėsmę savo tapatybės suvokimui, nes savivoka, susijusi su konstruktyviais objektų pasaulio bruožais, tampa miglota. Tik remdamasis pamatinio saugumo sistema – ontologinio saugumo jausmo šaltiniu, individas suvokia save kaip susijusį su asmenų ir objektų pasauliu, kuris kognityviai organizuojamas pamatinio pasitikėjimo pagrindu (Sullivan, 1953, cit. iš Giddens, 2000, 64). Prekariatui būdingas profesinio identiteto trūkumas, kurį, pasak G. Standingo (2011), dalis⁸ jų vertina kaip laisvę nuo įsigalėjusių normų ir moralinių elgesio taisyklių. Jis naudoja sąvoką „urbanistinis bastūnas“ (angl. *urban nomad*) tokiems individams apibūdinti ir teigia, kad jie dažniausiai būna tik pusiau piliečiai, t. y. pusiau dalyvauja, pusiau išitraukia, pusiau atsiduoda, pusiau integruojasi, pusiau susisaisto ir pan.

8 Vis dėlto lieka neaišku, kaip profesinio identiteto trūkumą vertina kita dalis, kuri, pasak G. Standingo, sudaro didžiąją dalį prekariato.

Su nesaugumo jausmu glaudžiai susijusi pasitikėjimo dimensija, kuri neatsiejama nuo ankstyvosios vaikystės patirčių: esant patikimiems, šiltiems santykiams su tėvais ar globėjais formuojasi ontologinis saugumas, kuris vėliau, kaip savotiškas kokonas, padeda individui konstruoti saugų savo tapatybės jausmą. Pasak Ronaldo Davido Laingo (Laing, 1965, cit. iš Giddens, 2000, 74–75) ontologiškai nesaugiam individui paprastai būdingi šie bruožai:

1. Jis gali neturėti nuoseklios biografijos tęstinumo pojūčio. Su laiko dimensija susijusios patirties sutrūkinėjimas dažnai būna pamatinis tokio jausmo bruožas.
2. Permainų kupinoje aplinkoje asmenį persekioja galimų pavojų jo gyvybei nuojautos ir būna paralyžiuojama praktinė jo veikla.
3. Individas nesugeba išsiugdyti arba palaikyti tikėjimo savo asmens vientisumu. Jis jaučiasi moraliai tuščias.

Saugiam asmens tapatybės jausmui būdingi priešingi bruožai:

1. Biografijos tęstinumo jausmas, gebėjimas jį suvokti refleksyviai ir vie-
naip ar kitaip perteikti jį kitiems.
2. Individas turi apsauginį kokoną, kuris „filtruoja“ praktinėje kasdienėje elgsenoje glūdinčius pavojus ir keliančius grėsmę asmens vientisumui.
3. Jis geba žvelgti į tą vientisumą kaip į vertybę, ir jam pakanka savigarbos, kad, užuot jautęsis inertiškas lyg koks objektų pasaulyje esantis daiktas, išlaikytų refleksyviai kontroliuojamą asmeninio gyvybingumo jausmą.

Kalbėdamas apie asmens tapatumą modernybėje A. Giddensas akcentuoja pamatinio pasitikėjimo svarbą kaip reikšmingiausią asmens tapatybės ir kitų asmenų bei objektų tapatumo ugdymo sąlygą. Šiuo požiūriu prekariatui greičiausiai būtų labiau būdingas nesaugus tapatumas, kurį suformuoja kasdieniai išlikimo klausimai, ir „sutrūkinėjęs“ naratyvas tiek laiko ir vietos, tiek ryšių (profesinių, o gal ir asmeninių ir normų prasme. Kurdami kasdienį gyvenimą individai atsako į svarbiausią būties klausimą, o juos tai verčia daryti atliekamos veiklos prigimtis. Kaip tas atsakymas įprasmina jų kasdienį gyvenimą, priklauso nuo prasmės suteikimo kasdienei veiklai. Vėlyvosios modernybės sąlygomis milžiniška psichikos problema, pasak A. Giddenso, tampa asmeninės beprasmybės jausmas, t. y. samprata, kad gyvenimas negali pasiūlyti nieko vertinga. „Egzištinė izoliacija“ yra ne tiek vienu individų atskyrimas nuo kitų, kiek atskyrimas nuo moralės šaltinių, būtinų norint gyventi visavertį ir pasitenkinimo teikiantį gyvenimą. „Autentiškumas“

pasidaro ir svarbiausia vertybė, ir asmens saviraiškos pagrindas, bet jis nesujęs su moraline branda“ (Giddens, 2000, 19). Taigi prekariatą galima analizuoti ne tik kaip autonomijos ir individualizmo triumfą prieš „įkalinančią“ ir suvaržančią tradiciją, bet ir kaip kapituliaciją prieš moralumą ir platesnę kasdienio gyvenimo prasmės galimybę.

Kalbant apie prekariatą svarbu atsakyti ir į keletą klausimų. Pvz., ar prekariato atstovas gali užtikrinti ontologinį saugumą savo vaikams? Ar individas, būdamas arba jausdamasis nesaugus savo kasdienoje, gali kurti saugų ryšį su savo vaikais ir formuoti jų apsauginį kokoną? Ar prekaritetas nėra viena iš priežasčių, dėl kurių individai nebemato savęs pratęsimo, perduodamo iš kartos į kartą (ir dėl to nusprendžia neturėti vaikų)? Visi šie klausimai ir atsakymų į juos paieška yra glaudžiai susiję su žmonijos tęstinumu ir veikiausiai galėtų būti tam tikra ateities projekcijos galimybė.

Prekariatas taip pat gali būti aiškinamas taikant Makso Vėberio (Nisbet, 2000; Leonavičius et al., 2005) naudojamą socialinės stratifikacijos modelį, kuris socialinį skirstymą aiškina klasės, statuso ir galios konceptais ir iš jų kylančiomis gyvenimo galimybėmis ar jų apribojimais. M. Vėberio teorija kaip aiškinamasis modelis, regisi, priimtina, nes ji plačiai naudojama nelygybės empiriniuose tyrimuose, atskleidžia daugiadimensinę socialinės stratifikacijos prigimtį ir iš to kylančias socialines patirtis. Kalbėdamas apie socialinę stratifikaciją, M. Vėberis (Nisbet, 2000) aktyviai naudoja *statuso* sampratą, kuri gali būti tiek pozityvi, tiek negatyvi ir priklauso nuo individo užimamos pozicijos socialinio prestižo ir garbės. Jo manymu, statusui gali turėti įtakos ne tik ekonominiai santykiai, bet ir religijos, rasės, socialiniai įgūdžiai, fizinis patrauklumas ir pan. Šiuo požiūriu jis daro esminį skirtumą tarp klasės ir statuso, nes klasė, jo manymu, nėra bendruomenė, o statusas – amorfiška bendruomenė, kurios garbė apibrėžiama specifiniu gyvenimo stiliumi. Taigi šia prasme M. Vėberiu statusas yra stebėjimo schema, iš kurios gali ryškėti tokios skirtingos sritys kaip religija, ekonomika, švietimas ir politinė elgsena (Nisbet, 2000, 315).

Darbo, darbinės aplinkos rinkimasis sudėtingo ir modernaus darbo pasidalijimo sąlygomis yra vienas iš svarbiausių gyvenimo stiliaus orientacinių elementų, kuri sąlygoja įvairios galimybės: gyvenamoji vietovė, socialinė padėtis, išsilavinimas, asmeninės savybės, pažinčių ratas, sveikata, disponuojamo kapitalo kiekis (Bourdieu prasme) ir pan. Taigi vėberiška prasme prekariatas gali būti traktuojamas kaip esantis dvejojoje pozicijoje – viena vertus, jis gali efektyviai skleistis kaip tam tikra subkultūra ir kurti savitas išgyvenimo strategijas (savitas gyvenimo galimybės), kita vertus, jis gali būti sugniuždytas silpnos galios, neigiamo statuso ir iš to kylančių menkstančių gyvenimo galimybių. Pasak G. Standingo, ryškėja tendencija, kad prekariato atstovai laikui bėgant tampa vis mažiau pajėgūs kontroliuoti

savo gyvenimus – mažėja jų atlyginimai, prastėja užimamos darbo pozicijos ir sąlygos, jie tarsi patenka į nuolatinį nuosmukį, iš kurio nebegali ištrūkti. Taigi šia prasme galima manyti, kad prekariatas kaip klasė sudaro visuomenės dalį, pasižyminčią vis menkėjančiais savo gyvenimo pasirinkimais, kurie pamažu nulemia ir neigiamą prekariato profesinių (o iš to atsirandančių ir galimai asmeninių) galimybių trajektoriją arba kitokius socialinės adaptacijos modelius (pvz., savo materialinių poreikių mažinimą ir dėl to nykstantį vartotojiškumą, efektyvų atliekų naudojimą savo reikmėms tenkinti arba socialinės sistemos išnaudojimą gyvenant iš pašalpų ir pan.). Kaip statusas prekariatas reiškiasi gana nedideliu prestižu, t. y. prastu socialiniu įvaizdžiu (pvz., žiniasklaidoje ar viešojoje erdvėje prekariato atstovai dažnai stigmatizuojami ir vertinami kaip tingūs, neturintys aiškaus nusistatymo, pavojingi, išnaudojantys kitus ir pan.) bei silpna galia, nes yra susiskaldę, fragmentuoti ir nedisponuoja nei politine jėga, kylančia iš vienybės, nei asmenine galia, atsirandčia iš tradicijos, ryšių, kapitalo ar valdžios. Be to, kaip jau minėta ankstesniame skyriuje, prekariatui gali būti būdingas statuso disonansas, kai, pvz., individo išsilavinimas nesutampa su atliekamu darbu arba kai pareigos nesutampa su realiai atliekamomis kasdienėmis veiklomis, o tokia dviprasmiška situacija gali sukelti statuso frustraciją, pasireiškiančią įvairiomis socialinėmis ir psichinėmis problemomis (Mouer, Kawanishi, 2005; Standing, 2011).

Prekariato kritika ir galimybės

2011 m. G. Standingo iškelta prekariato koncepcija atgaivino diskusijas apie tai, kas yra prekariatas, o kas ne. Mokslininkas apibrėžė prekariatą kaip naująją (pavojingą) klasę ir dėl to susilaukė aršios kritikos iš akademikų ir kairiųjų politinių pažiūrų atstovų, tokių kaip Janas Bremanas (2013), Peteris Frase (2013) ir Richardas Seymouras (2012). Kita vertus, reiktų paminėti, kad prekariato, kaip naujos klasės sampratos, atmetimas jau buvo artikuliuojamas ir prieš pasirodant G. Standingo knygai *Prekariatas: naujoji pavojinga klasė* (angl. *The Precariat: The New Dangerous Class*). Prekariato samprata griežčiausiai kritikuota dėl per didelio neapibrėžtumo – anot rūsčių prekariato klasės kritikų, ši koncepcija tapo tuščia, nes buvo perpildyta.

Prekariato ir individų, turinčių pastovius darbus ir atlyginimus, atskyrimas taip pat buvo kritikuojamas: kairiųjų pažiūrų autoriai ir akademikai kategoriškai nepripažino atskyrimo tarp prekariatišku ir neprekariatišku principu dirbančių individų ir užginčijo šią sampratą teigdami, kad nuosmukis ir politinis suvaržymas, pasireiškiantis mažinamu valstybės biudžetu, stipriai veikia ir vienus, ir kitus individus. Esme Choonara (2011) išreiškė

nuomonę, kad praktiškai visi darbuotojai gali save vienaip ar kitaip priskirti prekariatui. Richardas Seymouras (2012) pateikė klausimus: „Ką reiškia būti darbininkų klase šiandien? Kas gali kalbėti už klasę? Tam tikru atžvilgiu ją gali sudaryti labai marginalizuoti ir prekarizuoti darbininkai, atliekantys vienkartinis darbus, jauni, neturintys įgūdžių, padieniai darbininkai, kita vertus, jos viršuje galime matyti visai kitokių charakteristikų socialines grupes, kurios sėkmingai naudojasi naujomis ekonominėmis sąlygomis“ (pvz., Richardo Floridos (2002) aprašomas kūrybinės klasės atstovas⁹). Taigi vis ryškiau akcentuojama, kad prekaritetas nėra vienai grupei charakteringa būseną, nes ta būseną plinta ir daugiau ar mažiau paveikia visus visuomenės atstovus. Nesaugumas veikia ir tuos visuomenės atstovus, kurie visai neseniai jautėsi komfortiškai.

Vienas iš G. Standingo teorijos trūkumų yra tai, kad jis prekarizaciją supranta kaip naują tendenciją, tačiau, anot Maribelės Casas-Corte (2014), nedarbas, nesaugumas, stabilumo stoka, rizika – būdingi ne tik naujam prekariatui, nes visus šiuos bruožus turėjo ir klasikinė arba tradicinė darbininkų klasė, taigi toks prekariato apibūdinimas neleidžia pabrėžti jo išskirtinumo.

Vis dėlto kai kas nauja šiame apibrėžime yra, ir tai apibūdinama kitų socialinių grupių (pvz., tokių kaip vidurinėsios klasės atstovų, turinčių aukštąjį išsilavinimą, neimigravusių) samprata, kad jiems tiek realiai, tiek potencialiai ar hipotetiškai yra būdinga prekariteto būseną. Taigi prekarizacijos plitimas tarp įvairių socialinių sluoksnių ir į įvairias socialines sritis rodo, kad ji kaip procesas išgyvena naują etapą, bet nėra visiškai nauja tendencija, kaip tą bandė įrodyti G. Standingas.

Kita vertus, kaip apie naująją tendenciją galima kalbėti apie migrantų prekariatą. Tiek Michael Bommės ir Andrew Geddes, tiek G. Standingas teigia, kad imigrantai tampa „nepelnytais naujaisiais skurdžiais“ Europoje, nes juos naudojo instrumentaliai, kaip priemonės pigiau gauti norimus ekonominius rezultatus. Carls-Urlik Schierapo (2015) teigimu, migrantai puikiai atitinka lankstumo poreikį, taip pat ilgą laiką į juos buvo žvelgiama kaip į rezervinę darbo armiją, siejamą su išnaudojimu, o dabar jie padaryti savotiškais atpirkimo subjektais dėl to, kad importuoja prekarizaciją į kitas šalis ir „atima“ darbus iš vietinių. Šitoks požiūris gali užmaskuoti faktą, kad tiek vietiniai darbininkai, tiek imigrantai patiria vienodas priespaudos ir netikrumo formas, o pati migracija yra prekarizacijos pasekmė, bet ne priežastis. Prekarizacijos ir pilietiškumo transformacijos sukuria socialinę ir politinę stratifikaciją ir palieka imigrantus „naujajame Europos apartheide“ (Balibar, 2003). Analogija su apartheidu daroma remiantis nuomone, kad

9 R. Florida savo knygoje *Kūrybinės klasės iškilimas* (2002) kalba apie iškilimą naujos klasės, kuri, nors ir nebūdama gausiausia, turi didžiausią poveikį ekonomikai, žmonių santykiams ir visuomenės raidai.

prekarizacija kaip procesas yra vis labiau institucionalizuojamas mažinant socialines ir pilietines teises ir apsaugas. Tai vis labiau stiprina atskyrimą tarp „gero“ ir „blogo“ imigranto, juos vertinant pagal tai, kokią ekonominę indėlį gali įnešti į visuomenės gyvenimą – esant mažam ar nepakankamam indėliui toks migrantas instituciškai nuskurdinamas ir atstumiamas.

Migracijos ir socialinės įvairovės tyrinėtojas Aalborg universiteto profesorius Martinas Bak Jorgensenas (2016) prekaritą ir prekarizaciją suprantą kaip kasdienio gyvenimo fenomeną ir siekia atsakyti į klausimą „Ką jis daro?“ užuot ėmęs tyrinėti „Kas jis yra“. Šitaip, pasak autoriaus, stengiamasi suprasti prekaritą ne tik kaip ekonominę konstrukciją, bet ir kaip socialinių sąveikų paveiktą būseną. Konceptai *prekariatas* (angl. *precariat*), *prekaritetas* (angl. *precarity*) ir *prekarizacija* (angl. *precarization*) apibrėžiami skirtingai. M. B. Jorgenseno manymu, prekaritetas reiškia būseną, prekariatas – identiteto formavimąsi, prekarizacija – procesą, kurio metu tampama prekaritu arba atsiduriama prekariteto būsenoje. Šių sampratų reikšmės konstruojamos remiantis mažėjančiomis socialinėmis ir darbo garantijomis bei silpsnais formaliais darbo ryšiais, kuriuos pakeičia užsakomosios paslaugos, laikini darbai, terminuotos darbo sutartys, nuotolinio darbo galimybės ir kiti susiję procesai.

C. U. Schierapas (2015) teigia, kad, atsižvelgiant į visas šias sąlygas, prekariatas gali būti suprantamas kaip „globalios tinkamos įsteigtas“ elementas, turintis labai aiškų funkcionalumą. Viena vertus, globali neoliberalistinė ekonomika išaukština tą prekariato subgrupę, kurią galbūt bent iš dalies galima susieti su R. Floridos (2002) nagrinėjama „kūrybine klase“, kita vertus, ta pati „neoliberalistinė ekonomika“ produkuoja vadinamąsias žmonių gyvenimų atliekas (angl. *human trash*) arba *išvaistytus gyvenimus*“ (Bauman, 2004, cit. iš Jorgensen, 2016), kurie dėl gausumo sudaro didžiąją dalį prekariato.

2012 m. Davidas Harvey'us savo knygoje *Sukilelių miestai: iš dešinės link miesto ir miestietiškos revoliucijos*¹⁰ (angl. *Rebel Cities: From the Right to the City to Urban Revolution*) teigia, kad reikėtų keisti klasikinio proletariato apibrėžimą nauju, apimančiu neorganizuotas minias kaip urbanizacijos produktus. D. Harvey'us šių minių nelaikė „pavojingomis klasėmis“, bet manė, kad jos gali būti organizuotos ir turėti kolektyvinį potencialą. Jis nenaudojo prekariato termino, bet kalbėjo apie naujų urbanizacijos sukeltų visuomenės grupių ryškėjimą.

Brettas Neilsonas ir Nedas Rossiteris (2005) apie prekaritetą rašo kaip apie ontologinę patirtį ir socialinę, ekonominę būseną, jungiančią didelę dalį žmonių, potencialiai turinčių galimybes veikti politiką organizuojant tam tikrus protestus ar judėjimus. Kitaip tariant, prekariatas gali būti matomas ir kaip radikali politinė kasdienio gyvenimo jėga.

10 Laisvas vertimas į lietuvių kalbą.

Ronaldas Munckas (2013) atmetė G. Standingo pasiūlytą prekariato, kaip „naujosios pavojingos klasės“, idėją. Jo manymu, prekaritetas yra pagrindinis bruožas, apibūdinantis darbininkų (buvusio proletariato) klasę globalios ekonomikos kontekste. Nors R. Munckas prekarizaciją susieja su kapitalo akumuliacija nedidelės visuomenės asmenų grupėje, jis pripažįsta, kad prekaritetas reiškiasi įvairiomis, ne tik ekonomiškai apibrėžtomis, formomis, kurioms būdinga socialinių teisių stygius ar netekimas ir kurias įprastai garantuodavo darbo rinka ar įdarbinimas iki visuomenės nuskurdinimo, bloginant individų socialines ir ekonomines sąlygas, pvz., panaudojant vandens arba kitų viešųjų gėrybių privatizavimą.

P. Bourdieu – vienas iš pirmųjų teoretikų, pradėjusių kalbėti apie prekariatišką darbą, abejojo galimybe mobilizuoti prekariatą dėl jų tikėjimo pozityvia ateitimi praradimo ir dominuojančių bei konkurenciją skatinančių patirčių ne tik dėl galimybės rasti darbą, bet ir jį radus. Realybė iš dalies paneigė jo skepticizmą, nes Europoje atsirandantys darbo ir įvairūs socialiniai judėjimai rėmėsi prekariatu kaip tam tikru atskaitos tašku mobilizacijai. Pastaruoju metu tokios prekybos sąjungos ir jų federacijos kaip *IndustriALL*, Tarptautinė maisto sąjunga (angl. *International Union of Food*), Agrikultūros (angl. *Agricultural*), Viešbučių (angl. *Hotel*), Restoranų (angl. *Restaurant*), Maitinimo (angl. *Catering*), tabako (angl. *Tobacco*) ir Jungtinių darbininkų (angl. *Allied workers*) asociacijos išvystė strategijas, kuriomis siekiama sustabdyti prekariatišką darbą (Evans, Gibb, 2009; Holdcroft, 2013; International Metalworkers Federation, 2010; Munck, 2013; Rossman, 2013, cit. iš Siegman, 2016). Mokslininkai, tyrinėdami prekariatišką darbą, daugiausia koncentravosi į industrines valstybes ir tik pastaruoju metu prekariatas buvo pradėtas traktuoti kaip globalus konceptas. Kevinas Hewisonas ir Arne Kallebergas (2013) teigia, kad nesaugumas, kurį patiria prekariatas, yra sąlygotas nebūtinai vietinių, lokalių, bet ir globalių politinių sprendimų, kuriais remiantis didžioji dalis rizikos nuo valstybės ir darbdavių buvo perkelta ant darbuotojų pečių. Šitokie politiniai sprendimai viešojoje ir politinėje erdvėje yra artikuliuojami kaip skatinantys progresą ir vystymąsi, tačiau K. Hewisonas ir A. Kallebergas teigia, kad tokiose šalyse, kuriose priimami „draugiški“ ekonominiai reguliavimai plačiaja prasme, apsunkina egzistuojančio prekariato situaciją globalios konkurencijos kontekste.

M. Casas-Cortes (2014) mano, kad prekariato konceptas turėtų būti suprantamas kaip analitinis instrumentas. Jos teigimu, prekariatas gali būti pamatas neoliberalios ekonomikos analizei lygiai taip pat kaip ir instrumentas, padedantis iš naujo konceptualizuoti naująjį heterogeniškumą, kylantį socialinėje ir politinėje sferoje.

Apibendrinimas

Remiantis G. Standingo ir kitų autorių (Bennett et al., 2009; Casas-Cortes, 2014; Hewison, Kalleberg, 2013; Munk, 2013; Bommess, Geddes, 2000; Butler, 2009 ir 2011; Tsianos, Papadopoulos, 2006 ir kt.) teorijomis prekariatas gali būti analizuojamas kaip klasė, kuriai būdingos panašios gyvenimo galimybės (vėberiška prasme) arba stipriai išreikšta prekariteto (egzistencinė pažeidžiamumo) būseną, besireiškiančią socialinių ir ekonominių paramos tinklų stoka ir dėl to kuriančią nuolatinę socialinę riziką. Prekariatu galima laikyti ir tam tikrų požymių visumą, pradedant įvairaus pobūdžio socialiniais nesaugumais darbo rinkoje, pajamų nestabilumu ir baigiant tokiais aktyviai besireiškiančiais bruožais kaip anomija, susvetimėjimas, nerimas, pyktis ir pan. Galima daryti prielaidą, kad tokie požymiai tam tikru momentu daugiau arba mažiau gali būti būdingi visiems šiuolaikinės visuomenės individams, bet ypač didelė jų koncentracija jau gali byloti apie priklausymą prekariatui.

Prekariatą taip pat galima analizuoti kaip statusą (vėberiška prasme), pasireiškiantį neigiamu arba teigiamu socialiniu prestižu bei savitų gyvenimo stilių konstravimu, arba kaip modernų identitetą, kuris formuojasi per kasdienes gyvenimo praktikas, susijusias su pakitusių darbo, (ne) saugumo sąlygomis ir bendromis socialinėmis patirtimis (profesinio naratyvo nevientisumu, menka integracija į socialinį gyvenimą, autonomija arba laisvė, individualizmas, bendruomeniškumo stoka, moralinių orientyrų nebuvimas ir pan.).

Prekariatas kaip „naujasis skurdas“ arba socialinis kasdienis individų kentėjimas taip pat gali būti tyrinėjamas iš socialinės atskirties perspektyvos, tik tuomet reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kad prekaritetas vis dažniau laikomas plintančiu fenomenu, kuris vienu ar kitu lygmeniu paliečia visą visuomenę. Taigi natūraliai kyla hipotetinis klausimas, ar didelė dalis visuomenės narių gali būti socialinėje atskirtyje, ir į jį šiame straipsnyje nebus siekiama atsakyti. Tačiau brėžiant ateities tyrimų ir diskusijų perspektyvą vertėtų permąstyti, ar tai, kas laikoma socialine atskirtimi, netampa bendra būseną, būdingą ne atskirtai mažumai, bet didžiajai daugumai visuomenės?

Ir galiausiai prekariatas kaip fenomenas yra neatsiejamas nuo globalios ekonomikos bei migracijos procesų ir gali būti tyrinėjamas makrolygmeniu, analizuojant dvigubas rinkas, globalius politinius ir ekonominius sprendimus, integracijos programas bei kitus prekarizaciją skatinančius procesus.

Prekariatą, kaip ir vidurinėsios klasės konceptą, apibrėžti sudėtinga, nes jis yra daugiadimensinis konstruktas. Bendrąją prasme prekariato apibrėžimas nusako individų grupę, kuriai būdingas nesaugumas, netikrumas,

nepastovios pajamos, silpni paramos tinklai ir socialinių teisių (kalbant apie migrantus) bei garantijų stygius. Jo priežastys kildinamos iš neoliberalios politikos kuriamų lanksčių ir nesaugių darbo santykių, kurie iš individų „atima“ galimybes turėti išvystytus paramos, saugumo ir garantijų mechanizmus bei tikėjimą ateitimi ir iš to kylančią galimybę kurti ateities planus. Siauresne prasme prekariato samprata yra konstruojama laisvėjančių ir stabilumo netenkančių darbo santykių kontekste. Kadangi prekariatas yra sudėtingas, nuolat kintantis tiek savo sudėtimi, tiek savybėmis fenomenas, jį tyrinėti empiriškai ypač sudėtinga. Be to, tokius tyrimus apsunkina ir jo globalumas, nes kiekvienas kontekstas sąlygoja savitas prekariato apraiškas, bet tuo pačiu kuria bendras prekariato būsenas ir patirtis. Prekariatas nėra klasė klasikine stratifikacijos teorijų prasme, nes jam nebūdingas kažkoks ypatingas vientisas gyveno stilius, kalbėsena, kapitalo kiekis, požiūris ar sąmonė. Visus (esamus arba menamus) bendrumus užmaskuoja subkultūriškumas ir darosi sudėtinga pabrėžti skiriamuosius, savitus prekariato bruožus. Vis dėlto, nepaisant prekariato kompleksiskumo ir apsunkintų galimybių jį apibūdinti, negalima ignoruoti jo kaip *nesamo*. Prekariato studijos ir analizė mokslui „padovanojo“ prekariteto sampratą, kuri tampa jungiančia bendražmogiška būseną, tad labai svarbu suprasti, kokias pasekmes ji turės (arba turi) individų kasdieniam gyvenimui netolimoje ir tolimesnėje ateityje.

Gauta 2017 02 04

Priimta 2017 04 20

Literatūra

- Alonso, A., Ferreira, S., Alonso, D. 2016 “Middle Class Evolving To Precariat: Labour Conditions for the 21st Century.” *Social Work & Society International (online journal)*. Prieiga internete: <http://www.socwork.net/sws/article/view/464/892> [žiūrėta 2017 01 26].
- Autor, D. Houseman, S. 2010. “Do Temporary-Help Jobs Improve Labor Market Outcomes for Low-Skilled Workers: Evidence from “Work First.” *American Economic Journal: Applied Economics* 3(2): 96–128.
- Balibar, E. 2003. *We, the People of Europe? Reflections on Transnational Citizenship*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Bauman, Z. 2000. *Liquid Modernity*. Stafford: Polity Books.
- Bennett, T., Savage, M., Silva, E., Warde A., Gayo-Cal M., Wright, D. 2009. *Culture, Class, Distinction*. Abingdon: Routledge.
- Berardi, F. (AKA Bifo). 2007. *Precarious Rhapsody. Semio-capitalism and the Pathologies of the Post-Alpha Generation*. London: Autonomedia.
- Bommes, M., Geddes, A. 2000. *Immigration and Welfare: Challenging the Borders of the Welfare State*. London: Routledge.

- Bourdieu, P., Wacquant, L. J. D. 2003. *Įvadas į refleksyviąją sociologiją*. Vilnius: Baltos lankos.
- Bourdieu, P. 1999. *The Weight of the World: Social Suffering in the Contemporary Society*. Standord: Stanford University Press.
- Breman, J. 2013. "A Bogus Concept." *New Left Review* 84: 130–138.
- Butler, J. 2004. *Precarious Life: The Powers of Mourning and Violence*. London and New York: Verso.
- Butler, J. 2009. *Frames of War: When is Life Grievable?* London: Verso.
- Casas-Cortes, M. 2014. "A Genealogy of Precarity: A Toolbox for Rearticulating Fragmented Social Realities in and out of the Workplace." *Rethinking Marxism: A Journal of Economics, Culture & Society* 26(2): 206–226.
- Choonara, E. 2011. "Is There a Precariat?" *Socialist Review*, October. Prieiga internete: <http://socialistreview.org.uk/362/there-precariat> [žiūrėta 2017 01 26].
- Dumbliauskas, V. 1999. *Sociologija*. Vilnius: Vilniaus universitetas.
- Evans, J., Gibb, E. 2009. "Moving from Precarious Employment to Decent Work." *GURN Discussion Paper No. 13. ILO*.
- International Metal workers Federation 2010. "Precarious Work: Undermining Human rights." *IMF submission to the UN Special Representative of the Secretary General for Business and Human Rights. IMF*.
- Florida, R. 2002. *The Rise of the Creative Class*. New York: Basic Books.
- Frase, P. 2013. "The Precariat: A Class or a Condition?" *New Labor Forum* 22 (2): 11–14.
- Giddens, A. 2000. *Modernybė ir asmens tapatumas*. Vilnius: Pradai.
- Grimm S., Ronneberger K. 2007. "An Invisible History of Work: Interview with Sergio Bologna." *Springerin. Hefte für Gegenwartskunst*. Prieiga internete: <http://tinyurl.com/bologna-springerin> [žiūrėta 2017 01 26].
- Hartmann, T. 2007. *Screwed, The Undeclared War Against the Middle Class*. Oakland, CA: Berrett-Koehler Publishers.
- Harvey, D. 2012. *Rebel Cities: From the Right to the City to Urban Revolution*. London: Verso.
- Hewison, K., Kalleberg, A. 2013. "Precarious Work and Flexibilization in South and Southeast Asia." *American Behavioral Scientist* 57 (4): 395–402.
- Holdcroft, J. 2013. "Implications for Union Work of the Trend towards Precarization of Work." *International Journal of Labour Research* 5, 41–57.
- Jorgensen, M. B. 2016. "Precariat – What it Is and Isn't – Towards an Understanding of What it Does." *Critical Sociology* 42 (7–8): 959–974.
- Laing, R. D. 1965. *The Divided Self*. Harmondsworth: Penguin.
- Leonavičius, V., Norkus, Z., Tereškinas, A. 2005. *Sociologijos teorijos*. Kaunas: VDU.
- Linkon, S. 2013. "Navigating Past and Present in the Deindustrial Landscape: Contemporary Writers on Detroit and Youngstown." *International Labor and Working-Class History* 84: 38–54.
- Linkon, S. 2014. *The Half-Life of Deindustrialisation: Twenty-First Century Narratives of Work, Place and Identity*. Paper presented at Deindustrialization and Its Aftermath: Class, Culture and Resistance, Centre for Oral History and Digital Storytelling/Scottish Oral History Centre, Montreal, Quebec, 1–4 May.

- Krugman, P. 2012. *End this Depression Now!* London and New York: W W Norton & Company.
- Vera, M. C., 2013. *The Precariat. Certainty in Question. The Spanish Case.* Aalborg: Aalborg University.
- Matonytė, I. 2004. „Socialinis kapitalas: nuo mokslinio tyrimo perspektyvos prie empirinio pastebėjimo. Gero valdymo klausimas“. *Sociologija. Mintis ir veiksmas* 1 (13): 22–37.
- Mattei, U. 2011. *Beni comuni-un manifesto.* Bari: Laterza.
- MacManus, R., Topping, D. 2010. *Stuck in the Middle.* Portsmouth, NH: Heinemann Educational Books.
- Milanovic, B. 2016. *Global Inequality: A New Approach for the Age of Globalization.* Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Mouer, R., Kawanishi, H. 2005. *A Sociology of Work in Japan.* Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Munck, R. 2013. “The Precariat: A View from the South” *Third World Quarterly* 34: 747–762.
- Neilson, B., Rossiter N. 2005. “From Precarity to Precariousness and Back Again: Labour, Life and Unstable Networks.” *The Fibreculture Journal* 5. Internetinė priediga: <http://five.fibreculturejournal.org/fcj-022-from-precarity-to-precarioussness-and-back-again-labour-life-and-unstable-networks/> [žiūrėta 2017 01 26].
- Nisbet, A. R. 2000. *Sociologijos tradicija.* Vilnius: Pradai.
- Norkus, Z. 2014. *Du nepriklausomybės dešimtmečiai.* Vilnius: Vilniaus universitetas.
- Obinger, J. 2009. “Working on the Margins: Japan’s Precariat and Working Poor.” *Electronic Journal of Contemporary Japanese Studies* 25. Internetinė priediga: <http://www.japanesestudies.org.uk/discussionpapers/2009/Obinger.html> [žiūrėta 2017 01 23].
- Piketty, T. 2014. *Capital in the Twenty-first Century.* Cambridge: Harvard University Press.
- Richtel, M. 2010. “Hooked on Gadgets, and Paying a Mental Price.” *New York Times*, 7 June, p. 1.
- Rodgers, G., Rodgers, J. 1989. *Precarious Jobs in Labour Market Regulation: the Growth of Atypical Employment in Western Europe.* Brussels: International Institute for Labour Studies, Free University of Brussels.
- Rossman, P. 2013. “Establishing Rights in the Disposable Jobs Regime.” *International Journal of Labour Research* 5: 23–40.
- Rubiano, C. 2013. “Precarious Work and Access to Collective Bargaining what are the Legal Obstacles?” *International Journal of Labour Research* 5: 133–151.
- Savage, M., Devine, F., Cunningham, N., Taylor, M., Li, Y., Hjellbrekke, J., Le Roux, Friedman, S. B., Miles, A. 2013 “A New Model of Social Class? Findings from the BBC’s Great British Class Survey Experiment.” *UK* 47 (2): 219–250. Priediga internete: <http://journals.sagepub.com/doi/10.1177/0038038513481128> [žiūrėta 2017 01 23].
- Schierup, C. U., Munck, R., Likic-Brboric, B., Neergaard A. 2015. *Migration, Precarity, and Global Governance.* Oxford: Oxford University Press.

- Seymour, R. 2012. "We are all Precarious – on the Concept of the "Precariat" and its Misuses." Prieiga internete: http://www.newleftproject.org/index.php/site/article_comments/we_are_all_precarious_on_the_concept_of_the_precariat_and_its_misuses [žiūrėta 2017 01 23].
- Shukaitis, S. 2013. "Recomposing Precarity: Notes on the Laboured Politics of Class Composition." *Ephemera* 13 (3): 641–658.
- Siegmann, K. A. 2016. "Understanding the Globalizing Precariat: From informal Sector to Precarious Work." *Progress in Development Studies* 16 (2): 111–123.
- Siegel, F. 2014. *The Revolt Against The Masses, How Liberalism has Undermined the Middle Class*. New York: Encounter Books.
- Sullivan, H. S. 1953. *Conceptions of Modern Psychiatry*. New York: Norton.
- Standing, G. 2009. *Work after Globalization: Building Occupational Citizenship*. Cheltenham, UK Northampton, Massachusetts: Edward Elgar.
- Standing, G. 2011. *The Precariat: The New Dangerous Class*. London: Bloomsbury Academic.
- Tereškinas, A., Bučaitė-Vilkė, J. 2015. *Socialinė atskirtis ir geras gyvenimas Lietuvoje*. Kaunas: VDU.
- Wacquant, L. 2008. *Urban Outcasts: a Comparative Sociology of Advanced Marginality*. London: Polity Press.
- Wilkinson, R., Pickett, K. E. 2009. *The Spirit Level: Why More Equal Societies Almost Always Do Better*. London: Allen Lane.
- Young, J. 2007. *The Exclusive Society. Social Exclusion, Crime and Difference in Late Modernity*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Zizek, S. 1998. *En defensa de la intolerancia*. Madrid: Ediciones Sequitur.
- Warren, E., Tyagi, A. W. 2003. *The Two-Income Trap: Why Middle-Class Parents are Going Broke*. New York: Basic Books.

IEVA DRYŽAITĖ

The Precariat: a Sum of One-Class Features or All-pervading Contemporary Experience?

Summary

Because its complexity and changeability the concept of precariat is difficult to conceptualize and investigate empirically. In this article, the author attempts to define and analyze the precariat by using various theoretical approaches. She describes premises that stimulated the rise of this concept and features that define it. In contemporary society, economic activity is thought of as one of the most important individual activities, because it ensures their possibility to reconcile personal, economic, social and psychological interests and makes their lives meaningful. From this point of view,

an occupation is one of the most important activities related to other social spheres. However, the change in work conditions expressed by flexible, less formalized market relationships and growing social insecurity and the decrease in work based social guarantees and support networks affect individuals' relationship to their work. The idea of work as the main condition that enables people to satisfy their needs become questionable because of the growing army of "working poor" or precarious workers who demonstrate that the occupation could not always ensure better quality of life. With regard to all these ideas, the author attempts to answer the question whether it is possible to talk about the precariat as a new social class or we should rather discuss precarity as an all-encompassing experience lived by many social strata in contemporary society.

Keywords: *precariat, social class, status, identity, modern society, neoliberalism, capitalism, social insecurity, precarity.*